

KOMUNIKACINĖS PERSPEKTYVOS STATUSAS SOCIALINIUIOSE MOKSLUOSE

Kęstutis Kirtiklis

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Sociologijos institutas,
Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius, Lietuva
El. paštas: *kestas_kirtiklis@yahoo.com*

Straipsnyje keliamas klausimas, ar komunikacijos ir informacijos mokslai laikytini socialiniu mokslu. Analizuojami du atsakymai į šį klausimą. Pirmasis tvirtina, jog komunikacijos ir informacijos problematika pranoksta konkrečios mokslo šakos ribas, todėl ją tiriančius mokslus derėtų laikyti metamokslu, tiriančiu ir struktūruojančiu žmogiškąjį žinojimą. Antrasis populiariesnis atsakymas teigia, jog komunikacijos mokslai yra socialinių mokslų dalis, besiremianti interpretaciniu požiūriu į socialinę tikrovę. Straipsnyje rekonstruojamos šio požiūrio teorinės, filosofinės ir metodologinės prielaidos.

Reikšminiai žodžiai: socialinių mokslų filosofija, socialinių mokslų metateorija, interpretacinė socialinių mokslų prieiga, komunikacijos metateorija.

doi:10.3846/cpc.2012.06

Išvadas

Komunikacija ir su ja susiję dalykai neabejotinai yra viena iš populiariausių šiuolaikinių socialinių ir humanitarinių mokslų temų. Kaip šiek tiek ironiškai yra pastebėjęs Florianas Crameris, „nuo dešimtojo praeito amžiaus dešimtmečio kiekvienas mokslininkas humanitaras šiek tiek didžiudamasis teigia, kad medijos yra viena iš jo tyrimo sričių“ (Lovink 2009: 217). Toks medijų ir komunikacijos problematikos išplitimas turi labai įvairių padarinių: viena vertus, jis teikia naujų vertingų teorinių įžvalgų į savaime suprantamus laikomus kasdienybės fenomenus, antra vertus – visapusiškumas ir visuotinis susidomėjimas grasina patį tyrimų objektą – komunikaciją – ištirpdyti įvairiausių jos aspektų, neatskiriamai sumišusių su kitais socialiniais reiškiniais, daugyje. Nenuostabu, jog tokiu atveju kyla nemažai klausimų dėl pačių komunikaciją studijuojančių mokslų

prigimties ir statuso bendrojoje mokslų sistemoje. Šis straipsnis analizuoja du pasiūlymus nustatyti komunikacijos kaip mokslinių tyrimų objekto santykį su jį tiriančiais mokslais, vienas iš jų siūlo komunikacijos ir informacijos mokslus laikyti tam tikru metamokslu, kitas – interpretacinių socialinių mokslų dalimi. Tačiau straipsnyje tvirtinama, jog, nepaisant platesnio antrojo požiūrio paplitimo, jo siūloma interpretacinių komunikacijos mokslų idėja taip pat yra tik dalinė ir nepakankama plačiam komunikacijos tyrimų laukui integruoti.

Komunikacijos ir informacijos mokslai kaip metamokslas?

Sparti pastarojo laikotarpio komunikacinių ir informacinių technologijų plėtra užtikrina

ne mažiau sparčiai augantį mokslininkų susidomėjimą informacija, jos apdorojimu, saugojimu ir perdavimu – komunikacija. Pavyzdžių, pagrindžiančių šią plėtrą, toli ieškoti nereikia, vien Lietuvoje tiek komunikacijos mokslų (mokslinių tyrimų prasme), tiek studijų augimas yra gana akivaizdus (Glosienė 2004)¹. Vargu ar tai aiškintina postsovietine lietuviškosios akademijos, vis bandančios pavyti Vakarų akademinį pasaulį, specifika. Veikiau pokyčiai Lietuvoje atliepia bendras pasaulines tendencijas, linkusias domėtis modernių, visų pirma komunikacinių, technologijų plėtra ir galimomis jų įtakomis šiuolaikiniam žmonių bendrabūviui.

Kaip nurodo Audronė Glosienė (2004), komunikacijos tyrimams priskiriamos ne tik to paties pavadinimo mokslo ar studijų kryptys, jie apima gerokai platesnį mokslų spektrą. Tokiu atveju visiškai teisėtai kyla klausimas, kas yra tie komunikacijos ir informacijos mokslai, kokia jų tyrimų sfera, specifika, ribos? Šiuolaikiniai komunikacijos ir informacijos mokslai į šį klausimą atsako iš keleto pozicijų, iš kurių neabejotinai vyrauja teigiančioji, jog komunikacijos mokslai yra daugiadisciplinė socialinių mokslų šaka, nepaisant nenuilstančių jos atstovų pastangų niekaip neįgaunanti apibrėžto disciplininio „pavidalo“. Tačiau tokia pozicija anaip tol ne vienintelė, esama ir kitų, tegu ir ne taip plačiai diskutuojamų atsakymo variantų, teigiančių, jog „komunikacijos ir informacijos problematika perauga socialinių-humanitarinių mokslų sričių ribas; integruodama įvairių sričių žinią, [komunikacijos ir informacijos mokslų] sistema jau dabar plėtojasi kaip savarankiška specifinė mokslo sritis greta visuomenės, humanitarinių, technikos, tikslųjų, gamtos mokslų“ (Glosienė 2004: 162).

Šiuo atveju kalbama ne apie komunikacinius mokslo aspektus, kuriuos Johnas Durhamas Petersas yra pavadinęs retoriniais, – „mokslininkai visada užsiiminėjo ne visuomet švariais darbais, itikinėdami skaitytojus, studentus, kolegas, viršininkus ir priešininkus visomis įmanomomis priemonėmis“ (Peters 1990: 224). Taip pat čia neginama radikali konstruktyvistinė tezė, jog mokslas tesas tik tam tikra diskurso forma (nors, kaip paaiškės netrukus, implicitiškai glūdinčią šią tezę čia nesunkiai galima užčiuopti).

Komunikacijos ir informacijos tyrimai aptariamuju atveju regimi kokybiškai skirtingoje perspektyvoje, tai ne tiek savita mokslo šaka ar net sritis, o tam tikras metamokslas. Bene svarbiausias šios pozicijos proponentas Lietuvoje Arūnas Augustinaitis savo straipsniuose (1994, 1995, 1997) kalba „apie informacijos mokslo kaip, supermokslo klostymąsi“ ir apie „komunikacijos ir informacijos mokslų sistemos kaip metamokslinio darinio klostymąsi“, tačiau tuo pat metu pripažįsta, jog „tai – hipotetinis teiginys, kadangi remiasi labiau metodologinėmis prielaidomis, nei teorija ar teorijų sistema“ (Augustinaitis 1997: 80).

„Supermokslo“ idėja bendriausiu požiūriu remiasi tuo, jog kiekvienas mokslas visų pirma yra informacijos apdorojimo sistema, šia prasme jis nėra skirtingas nuo kasdienio žinojimo. Tad mokslas, užsiimantis pačios informacijos tyrimais, ne tik kreipia žvilgsnį bendriausių mokslų pagrindų link, bet ir ieško mokslinio bei kasdienio žinojimo vienybės prie bendrųjų žinojimo tyrimų. Tokį bendriausią mokslą dera traktuoti, „kaip idealią žmogaus, visuomenės, technikos ir gamtos pažinimo vienovę, pasireiškiančią įvairiais integruojančiais veiksniais bei požiūriais (mokslo metakalbų, metateorijų klostymosi tendencijos, konceptualinių žinių sistemų kūrimas bei technologijų suartėjimas skirtingose veiklos srityse)“ (Augustinaitis 1994: 9–10), netgi kaip tam tikrą sudabartintą antikinio ar renesansinio žinojimo idealo sugrįžimą. Nenuostabu, jog tolesniuose savo tyrimuose Augustinaitis nutolo nuo komunikacijos ir informacijos mokslų metodologijos, imdamasis bendrosios šiuolaikinio žinojimo teorijos (Augustinaitis 1998, 1999).

¹ Dera atkreipti dėmesį į tai, kad A. Glosienės (2004: 168) 2004 m. pateikti duomenys jau yra kiek senstėję. Greta jos nurodytų studijų programų esama dar keleto: VDU PMDF jau vykdoma ne tik magistro, bet ir komunikacijos bakalauro programa, komunikacijos mokslų bakalauro ir magistro kvalifikacija teikiama baigusiems VGTU Kūrybinių industrijų programą. Negalima nepaminti ir KTU vykdomos medijų filosofijos bakalauro ir magistro programų. Tad komunikacijos ir informacijos mokslų plėtra išties akivaizdi.

Šiame straipsnyje nesiekama rekonstruoti galimo komunikacijos ir informacijos mokslų kaip metamokslo modelio ar jo išsamiau analizuoti. Tokio metamokslo kūrimo atveju pačiai komunikacijos ir informacijos mokslų tapatybei iškiltų tam tikra grėsmė. Tapdami bendrojo žinojimo metamokslu, komunikacijos ir informacijos mokslai prarastų savo specifiką: priėmus prielaidą, jog viskas yra faktiška ar bent jau potenciali informacija, kurios priėmimą ir siejimą tarpusavyje tiria naujasis metamokslas, pastarojo objektas taptų pavojingai platus ir, užuot virtę universaliu mokslu, informacijos mokslai potencialiai virstų mokslu apie sunkiai apibrėžiamą viską.

„Supermokslo“ idėjoje glūdi ir dar vienas keblumas: joje dingsta komunikacijos dėmuo, visiškai užleisdamas vietą informacijos mokslų dėmeniui. Galimas hipotetinis tokios situacijos paaikškinimas remtųsi Lietuvos ar net apskritai postsovietinės erdvės komunikacijos mokslų specifika: skirtingai nei Vakaruose, kur komunikacijos mokslai (angl. *media and communication sciences*) save kildina iš Tarybų Sąjungoje varžytų socialinių mokslų disciplinų (sociologijos, antropologijos, politikos mokslų ir kt.), komunikacijos mokslų raidai Lietuvoje didžiulės įtakos turėjo bibliotekininkystės ir informacijos mokslai (angl. *library and information sciences*). Iš pastarosios mokslinės tradicijos ir kyla informacijos mokslų kaip metamokslo idėja (Augustinaitis 1995: 35, 49, 77; Glosienė 2004: 164), dėl lietuviškos šių mokslų specifikos (sujungimo į dvinarį darinį komunikacijos ir informacijos mokslai) siūlanti ir komunikacijos tyrimų laukui jam iš principo nebūdingas idėjas².

Komunikacija kaip socialinių mokslų problema

Komunikacijos mokslų požiūriu komunikacijos tyrimai – tai savarankiška socialinių mokslų

šaka, be integruojančiųjų ar metamokslinių aspiracijų, tačiau aktyviai ieškanti savosios tapatybės ir siekianti nusistatyti savo vietą bendresnėje socialinių (ir humanitarinių) mokslų sistemoje.

Tokių komunikacijos mokslų įsitvirtinimą derėtų sieti ne su instituciniu jų įsitvirtinimu XX a. viduryje JAV universitetuose, bet veikiau su XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmėčiuose kilusiu socialinių mokslų atstovų pasipriešinimu vyraujančiai „pozityvistinei“ mokslo sampratai ir iš to pasipriešinimo kilusioms teorinėms kryptims, tokioms kaip etnometodologija, simbolinis interakcionizmas, Anthony'o Giddenso struktūrizacijos teorija, Ervingo Goffmano dramaturginė teorija ir kt. (Valantiejus 2004: 738–890). Ne išimtis ir komunikacijos mokslai, kuriuose tuo metu vyravo bihevioristinė tradicija ir jos atmainos. Juose kilusi opozicija dažnai vadinama tiesiog „alternatyvia“ paradigma (Hall 1989: 40; Giddens 1989: 53; Gitlin 1978: 207; McQuail 1994: 41–49; Krippendorff 1989: 68–73), kurią nusako keletas bruožų (McQuail 1994: 48):

- 1) kritinis požiūris į visuomenę ir vertybinio neutralumo atmetimas;
- 2) transmisinio (siuntėjo–gavėjo) komunikacijos modelio atmetimas;
- 3) nedeterministinis požiūris į medijų technologijas ir pranešimus;
- 4) kultūrinė ir kokybinė metodologija;
- 5) prioritetas kultūrinėms ir politinėms-ekonominėms teorijoms;
- 6) dėmesys nelygybei ir visuomeninės opozicijos šaltiniams.

Sekdamas bendresne socialinių mokslų tradicija, tyrimų metodo atžvilgiu Karlus Erikas Rosengrenas siūlo šią tyrimų mokyklą vadinti kiekybine perspektyva, grįsta tokiomis filosofinėmis nuostatomis, kaip antipozityvistinė epistemologija, ideografinė metodologija, nominalistinė ontologija, voliuntaristinė antropologija (Rosengren 1989: 26). Taip ši alternatyvi komunikacijos tyrimų prieiga atsisako ieškoti komunikacijos procesus aprašančių dėsnių ir, orientuodamasi į konkrečius komunikacijos atvejus, itin pabrėžia konstruktyvistinį

² Tačiau ši hipotezė apie informacijos mokslų vyravimą ir lietuviškųjų komunikacijos studijų modeliavimą pagal juos, kaip ir bendroji komunikacijos mokslų istorija Lietuvoje, dar laukia išsamių tyrimų.

socialinio bendrabūvio aspektą bei deterministinio medijų poveikio nebuvimą ir veikėjų aktyvumą.

Alternatyvioji komunikacijos tyrimų prieiga rėmėsi ne vien bendrosiomis metodologinėmis socialinių mokslų nuostatomis, bet ir jai specifišku požiūriu į komunikaciją. Šiuo požiūriu kaip alternatyva transmisiniam (vadinamajam Shannono modeliui (Shannon 1948)) buvo pasiūlyta nemažai naujų komunikacijos modelių, kuriančių alternatyvias komunikacijos sampratas: tai ritualinis modelis (Carey 2009: 15), konstruktyvistinis modelis (Krippendorff 1989, 1994), konstitutyvusis modelis (Craig 1999: 125) ir kt.

Alternatyvieji modeliai pirmiausia atmetė transmisiniam modeliui būdingą griežtą siuntėjo/priėmėjo perskyrą ir su ja susijusią pranešimo, kaip nuo pastarųjų nepriklausomai egzistuojančio objekto, sampratą. Trumpai juos apžvelgsime.

Jameso Carey'io ritualiniame modelyje komunikacija buvo suvokiama ne kaip pranešimų perteikimas, o kaip bendruomenę kurianti interakcija, kurioje pranešimas ir jo prasmė egzistuoja tik visos bendruomenės kuriami. Sekdamas Johnu Dewey'iu, Carey'is atkreipia dėmesį į žodžių *bendravimas* (*communication*) ir *bendruomenė* (*community*) ne tiek etimologinį, kiek prasminį artimumą (Carey 2009: 15).

Klaugas Krippendorffas taip pat prieštarauja transmisiniam komunikacijos modeliui. Jis akcentuoja, kad komunikacija yra nuolat kuriama, konstruojama, ji nevyksta pagal nusistovėjusias schemas (tokias, kaip pavyzdžiui, transmisinis modelis). Šį konstravimą komunikacijos dalyviai, pasak Krippendorffo, atlieka remdamiesi penketu imperatyvu, apibūdinančių šios komunikacijos sampratos specifiką:

- estetiniu imperatyvu: „susikonstruok savo matomą tikrovę“ (Krippendorff 1989: 76);
- empiriniu imperatyvu: „išrask kiek galima daugiau alternatyvių konstrukcijų ir veik tikrindamas jų įgyvendinamumą“ (Krippendorff 1989: 80);

- savireferencijos imperatyvu: „įtrauk save, kaip savo konstrukcijų sudėtinę dalį“ (Krippendorff 1989: 83);
- etiniu imperatyvu: „suteik kitiems, atsidūrusiems tavo konstrukcijose, tą pačią autonomiją, kuria tu naudojiesi juos kurdamas“ (Krippendorff 1989: 88);
- socialiniu imperatyvu: „komunikuodamas su kitais, palaikyk arba plėsk galimų pasirinkimų ratą“ (Krippendorff 1989: 93).

Iš Krippendorffo imperatyvų matyti, jog komunikacijos procesai kuria tiek pačią komunikacinę bendruomenę ir jos socialinį pasaulį, tiek ir komunikacijoje dalyvaujančias prasmes. Komunikacija Krippendorffui, kaip ir Carey'ui, yra neabejotinai bendruomeninis veiksmas.

Robertas T. Craigas rašo apie konstitutyvų komunikacijos modelį, tiesiogiai nurodydamas, jog tai esąs kitas Carey'io ritualinio modelio pavadinimas (Craig 1999: 124). Šis modelis, anot Craigo, „konceptualizuoja komunikaciją kaip konstitutyvų procesą, kurio metu yra kuriamos ir atkuriamos bendros prasmės“ (Craig 1999: 125). Craigas iš esmės pakartoja Carey'io pateiktą komunikacijos apibrėžtį: „komunikacija yra simbolinis procesas, kurio metu tikrovė yra kuriama, palaikoma, atkuriamą, keičiama“ (Carey 2009: 19).

Iš šios trumpos transmisiniam modeliui alternatyvių komunikacijos modelių apžvalgos matyti, jog skirtumai tarp jų nėra esminiai (o Craigo konstitutyvaus modelio atveju – grynai nominalūs, tik pavadinime). Šie skirtumai atsiranda iš skirtingų autorių akcentuojamų skirtingų modelio savybių (Krippendorffui ir Craigui pabrėžiant konstrukcinius aspektus, Carey'ui – bendruomeninį pranešimo priėmimą ir dalyvavimą). Visi minėtieji modeliai pabrėžia komunikacijos svarbą, kuriant bendruomenę ir bendruomenės svarbą, kuriant komunikaciją, komunikuojamas prasmes. Todėl šie modeliai nelaikytini skirtingais komunikacijos modeliais, bet vieno modelio skirtingomis versijomis. Tad toliau aptariamasis modelis vadinamas ritualiniu arba konstitutyviuoju, šiuodu žodžius vartojant sinonimiškai.

Transmisinio komunikacijos modelio atžvilgiu ritualinis modelis turi keletą pranašumų (Craig 1999: 125):

- jis yra artimesnis tam, kaip komunikacijos idėja plėtojosi kultūrinėje ir intelektualinėje istorijoje, kur komunikacija buvo laikoma stipriu bendruomenės vienijančiu veiksmu;
- komunikacijos teorijos yra refleksyvios, jos atsižvelgia į esamą situaciją, mažą to, pačios kuria arba veikia komunikaciją. Transmisinis modelis šią savybę palieka nuošalyje;
- ritualinis (Craig'o vadinamas konstitutyviuoju) modelis parankesnis pliuralistinėms demokratinėms politinėms vertybėms, kai tuo tarpu transmisinis buvo palankus ekspertinei galiai įtvirtinti, nurodant ekspertus, kaip patikimos informacijos šaltinį;
- ritualinis modelis ir interpretacinė komunikacijos samprata suponuoja, kad komunikacija gali būti lygiavertė socialinių mokslų disciplina, turinti savo komunikacinę socialinių fenomenų aiškinimo priegą.

Visi šie komunikacijos tyrimų pokyčiai, antroje XX a. pusėje prasidėję kaip bihevioristinės komunikacijos tyrimų krypties kritika, galiausiai išsivystė į savarankišką interpretacinę komunikacijos mokslų priegą su savita komunikacijos samprata. Skiriamieji šios komunikacijos sampratos bruožai yra neatsiejami nuo jos genezės. Vadinas, interpretacinės sampratos šiuolaikiniuose komunikacijos moksluose ištakų reikia ieškoti XX a. viduryje vykusiose socialinių mokslų transformacijose. Remiantis Carey'io ir kitų interpretacinės komunikacijos tyrimų prieigos atstovų ir tyrinėtojų nuorodomis, – interpretacinėje Geertzo socialinių mokslų sampratoje.

XX a. aštuntajame dešimtmetyje Carey'io ritualinės komunikacijos modelis buvo formuluojamas kaip alternatyva tuomet vyrausiam transmisiniam modeliui ir juo paremtai komunikacijos tyrimų tradicijai. Carey'is neišrado ritualinio komunikacijos modelio, veikiau išvertė (sekant Cliffordo Geertzo terminija) jį iš kitų socialinių mokslų (kuriuose interpretacinė priega taip pat sparčiai populiarėjo) konceptualinio

aparato į komunikacijos tyrimų sritį (Hay 2006: 30). Pats Carey'is teigia (Carey 2009: 31), jog tai, ką jis atliko, buvo savotiškas „importas“ ir kad jis vyko visų pirma iš to meto amerikietiško socialinių ir humanitarinių mokslų diskurso, ypač antropologijos, šiuo konkrečiu atveju atstovaujamos Geertzo, ir literatūros kritikos (Carey 2009: 52), kuriems itin didelę įtaką darė hermeneutikos ir fenomenologijos filosofinės mokyklos (Carey 2009: 52). Carey'is siekė suderinti Geertzo teoriją su amerikietiško pragmatizmo tradicija, Čikagos mokykla (Hay 2006: 37). Kartu tokia komunikacijos tyrimų transformacija, pasak jos šalininkų, buvęs posūkis, priartinęs pačius administracinių tyrimų valdomus komunikacinius mokslus prie klasikinės ir tuometinės socialinės minties (Soderlund 2006: 102), nukreipęs juos į tokias temas, kaip visuomenės ir bendruomenės perskyra, rūpėjusias socialinių mokslų klasikams, kaip antai Weberiui, Tönniesui bei Durkheimui (Hay 2006: 33).

Pasak socialinių mokslų virsmų XX a. antroje pusėje tyrinėtojos Doris Bachmann-Medick, vadinamasis *interpretacinis posūkis* šiuose moksluose datuotinas aštuntuoju dešimtmečiu (Bachmann-Medick 2006: 58), o vienu iš jo pradininkų laikytinas būtent Geertzas (Bachmann-Medick 2006: 59).

Tyrinėtojai interpretacinį posūkį ir jį sekusias transformacijas³ tiek kultūros sampratoje, tiek kultūros moksluose sieja su lingvistiniu posūkiu (Bachmann-Medick 2006: 36), kurio radikaliausia pamatinė nuostata tvirtina, jog anapus kalbos nesama jokios pamatinės tikrovės (Bachmann-Medick 2006: 34).

Jei interpretacinę komunikacijos sampratą laikysime bendresnio posūkio socialiniuose moksluose dalimi, tuomet ir jos filosofinių pagrindų tenka ieškoti tarp šio posūkio

³ *Bachmann-Medick savo veikale „Kultūros posūkiai: naujos kryptys kultūros moksluose“ (Bachmann-Medick 2006) analizuoja ir daugiau pastarojo laikmečio humanistikoje ir socialiniuose moksluose įvykusių posūkių. Greta interpretacinio, kartu su lingvistiniu padėjusio pagrindus tolimesnėms kultūros mokslų transformacijoms, autorė dar skiria performatyvųjį, refleksyvųjį/literatūrinį, pokolonijinį, vertimo (translational), erdvinį bei ikonikąjį (iconic) kultūros posūkius.*

pagrindėjų. Teoriniais interpretacinio posūkio pirmtakais laikytini Gadamerio hermeneutika, Frankfurto mokykla ir Paulis Ricoeuras (Bachmann-Medick 2006: 60).

Tokioje terpėje susiformavusi naujoji komunikacijos tyrimų mokykla susidūrė su problema: iš bihevioristinių socialinių mokslų atėję komunikacijos tyrimų lauko kūrėjai instituciškai įtvirtino komunikacijos tyrimus kaip atskirą discipliną, tačiau intelektualiai, kaip atskiros žinojimo srities, komunikacijos mokslų įsteigti nepavyko (Peters 1986). Interpretacinės pozicijos sekėjai intelektualinio įtvirtinimo viltis susiejo būtent su naująja prieiga (Craig 1999: 124, 155).

Komunikacijos mokslai kaip socialinis mokslas

Taigi, dėl hermeneutinės filosofijos ir ypač jos veikiamų interpretacinių socialinių mokslų įtakos susiformavo interpretaciniai komunikacijos mokslai. Kas jiems būdinga, kokie svarbiausi jų bruožai?

Pirmiausia, žinoma, tai iš hermeneutikos perimta orientacija į *supratimo* problematiką. Pasak Gadamerio, „sugebėjimas suprasti – pamatinė žmogaus galia, kuria remiasi jo bendras gyvenimas su kitais ir kuri dažniausiai realizuojasi per kalbą ir pokalbį su kitu“ (Gadamer 1999a: 171).

Hermeneutinės minties klasikams (Schleiermacheriui, Dilthey'ui) buvęs metodologine humanitarinių mokslų nuostata, XX a. hermeneutikoje *supratimas* išplito į platesnę filosofinių refleksijų sritį. Heideggeris, pagilinęs supratimo sąvoką iki egzistencialo, iki žmogaus būties pamatinės apibrėžties, ir tai buvęs akstinas, paskatinęs Gadamerį peržengti metodinę diskusiją ir išplėsti hermeneutinę problemą taip, kad ji atsižvelgtų ne tik į mokslą, bet ir į meno bei istorijos patirtis (Gadamer 1999a: 172). Interpretacinė komunikacijos samprata ir ja grįstos komunikacijos teorijos supratimą pavertė komunikacijos pagrindu. Tačiau supratimas čia anaipol nėra, kaip transmisiniu

modeliu paremtoje komunikacijos sampratoje, adekvatus siuntėjo intencijoms pranešimo atkodavimas. Supratimas veikiau yra komunikacijos dalyviams bendros prasmės sukūrimas.

Gadameris neigia, jog prasmė yra esama ir atrandama (Gadamer 1999a: 174). Interpretacija yra veikiau prasmės idėjimas, o ne jos radimas. Tokia nuostata leidžia įtarti reliatyvizmą, o tai iš esmės apsunkintų pačias komunikacijos galimybes. Tačiau interpretacija niekuomet nebūna visiškai individuali ir reliatyvizmo galimybė naikina tai, jog ji nuolat remiasi tam tikru šaltiniu, pavyzdžiui, konkrečiu tekstu (Gadamer 1999a: 180). Tad nors prasmės yra kuriamos, visgi jos kuriamos pagal tam tikras taisykles, remiantis konkrečiu interpretuojamu tekstu, dalyvaujamu pokalbiu ar kitu komunikacijos aktu, ribojančiu interpretacijos lauką.

Veikale „Tiesa ir metodas“ Gadameris rašo: „dialektika, kaip menas vesti pokalbį, kartu yra menas matyti vieno požiūrio vienybėje, t. y. ji yra sąvokų sudarymo, kaip bendrai išmąstytų dalykų, išplėtojimo menas. Būtent tai charakterizuoja pokalbį – priešingai sustingusiai ištartos formai, siekiančiai raštiško fiksavimo, – čia klausiant ir atsakant, duodant ir gaunant, kalbant ir prasilenkiant, taip pat pasiekiant bendrą sutarimą, kalba įgyvendina tą prasminę komunikaciją <...>“ (Gadamer 2006: 195).

Ieškodamas supratimo, interpretuojantysis ieško savo paties turimų prielaidų patvirtinimo (Gadamer 1999a: 180). Antra vertus, tos prielaidos pačios yra nuolat formuojamos tiek interpretuojamojo objekto, tiek tokių objektų visumos, sudarančios tradiciją. Tad gadameriškas supratimas nuolat juda hermeneutiniu ratu nuo interpretuojamojo objekto prie konteksto ir atgal objekto link, nuo konkretaus pokalbio dalyvių prie jų pokalbio turinio bei konteksto ir atgal pokalbio dalyvių link, nuo interpretuojančiojo individo prie tradicijos ir atgal individo link.

Geertzas šią kalbinę-interpretacinę kalbos filosofijos problematiką įkomponuoja į socialinius mokslus. Prasmė yra reikšminis žodis tiek Geertzo kultūros, tiek ją tyrinijančių mokslų koncepcijoms suprasti. Jis rašo: „Kaip ir Maxas

Weberis, tikiu, kad žmogus – tai savo paties suregztuose prasmų voratinkliuose pakibęs gyvūnas; manau, kad tie voratinkliai – tai kultūra, tad ir jos analizė turėtų būti ne koks nors dėsningumų ieškantis eksperimentinis, o reikšmių ieškantis interpretacinis mokslas“ (Geertz 2005a: 5). Santykis su prasmėmis – interpretacija, tad tiek individai pažįsta savo kultūrą ir joje buvą interpretuodami, tiek ir socialiniai mokslininkai, tyrinėdami ir individus, ir kultūras, atlieka tą patį – interpretavimo veiksmą. Faktiškai socialinių mokslų tekstai yra antrosios ar trečiosios eilės interpretacijos (Geertz 2005a: 16).

Interpretaciniu keliu pasukę socialiniai mokslininkai socialinę tikrovę regi kaip žaidimą (Geertz 2005b: 57), teatrą (Geertz 2005b: 60), tekstą (Geertz 2005b: 65), o kultūra konceptualizuojama kaip tekstas, komunikacija, skirtis, diskursas, kasdienybė ir t. t. (Bachmann-Medick 2006: 10). Tokią metodinę nuostatą atitinka ir Carey'is, savo komunikaciją konceptualizuojantis kaip ritualą.

Amerikietiškoje kultūroje, pasak Carey'o, nuolat gyvavusios dvi komunikacijos sampratos. Pirmoji, *transmisinė*, dominuoja modernių industrinių valstybių žodynuose. Ji apibūdinama tokiais sinonimais, kaip „perteikimas“ (*imparting*), „siuntimas“ (*sending*), „perdavimas“ (*transmission*) ar „informacijos pateikimas kitiems“ (*giving information to others*) (Carey 2009: 12). Antroji, nors dažniausiai laikoma gretutine, *ritualinė* komunikacijos samprata apibūdinama terminais „dalijimasis“ (*sharing*), „dalyvavimas“ (*participation*), „asociacija“ (*association*), „draugija“ (*fellowship*) ar „bendras tikėjimas“ (*possession of common faith*) (Carey 2009: 15). Iš jos kyla komunikacijos, kaip bendravimo, bendrumo, bendruomenės (*commonness, communion, community*), idėja (Carey 2009: 15). Panašius žodyno skirtumus pastebi ir Radfordas, kai transmisinėje komunikacijos sampratoje vartojami terminai „siuntėjas“, „gavėjas“, „užkoduoti“, „atkoduoti“, „transmisija“, interpretacinėje sampratoje susiduriame su „interpretavimu“, „supratimu“, „pokalbiu“ (Radford 2005: 154). Tad ritualiniu

modeliu paremta interpretacinė komunikacijos samprata, kaip minėta, komunikaciją visų pirma regi kaip bendrų dalyviams prasmų kūrimą ir atkūrimą (Craig 1999: 125).

Carey'o nurodomi reikšminiai žodžiai komunikacijai suprasti akcentuoja, kad komunikacinis prasmų kūrimas vyksta ne tik erdvėje, bet ir laike. Interpretacinės komunikacijos teorijos neneigia paties pranešimų perdavimo, tačiau, įvesdamos papildomą matmenį, jos gerokai keičia jo sampratą. Vietoje transmisinio modelio, akcentuojamo perdavimo erdvėje, ritualinis modelis akcentuoja pranešimo perdavimą laike (Hay 2006: 32). Institucionalizuotų komunikacijos mokslų atžvilgiu išsakytina ta pati kritika: jie gerokai labiau domisi pranešimų perdavimu erdvėje iš čia į ten, iš taško A į tašką B, tačiau tas perdavimas, kuriuo domisi empiriniai tyrimai, būtinai vyksta dabar. Į komunikacijos reiškinių, formų ir institucijų raidos istorinius matmenis visiškai nekreipiamas dėmesys. Pasak Hay metaforos, šiandien vyraujančiuose komunikacijos tyrimuose geografija dominuoja istorijos atžvilgiu (Hay 2006: 34).

Interpretacinės komunikacijos sampratos atsigręžimas į istoriją taip pat kyla iš hermeneutinės Gadamerio filosofijos. Joje teigiama, kad istoriškumas suprastinas dvejopai: „<...> „istoriškumo“ terminas pirmiausia turėjo parodyti, kad įvykis tikrai buvo ir kad tai nėra tik legendinė tradicija. <...> Šia prasme „istoriškas“ reiškia „ne mitinis“. Tačiau už šios paprastos istoriškumo sąvokos atsiveria kita žodžio prasmė, susijusi veikiau su filosofine terminija. Istoriskumas yra esminė žmogaus dvasios sąranga; priešingai negu begalinis protas, žmogus ne aprėpia vienu žvilgsniu visa, o įsisąmonina savo istorinę situaciją“ (Gadamer 1999b: 210). Hermeneutinė filosofija, o ja sekdamas ir interpretacinė komunikacijos samprata, didesnę svarbą teikė antrajam istoriškumo aspektui, regėdama jį veikiau ne kaip išgyventų tikrai vykusių įvykių grandinę, bet kaip pamatinį žmogaus buvimo pasaulyje principą. Žmogus yra istoriškas, jo supratimas yra nusidriekęs laike, jo prasmės ir jų interpretacijos nuolat yra veikiamos šios trukmės.

Tad istoriškumas, taip svarbus interpretacinei komunikacijos sampratai, yra ne konkreti faktinė raida, o veikiau pakankamai abstrakti metodologinė prielaida.

Itin svarbus skirtumas nuo transmisinės komunikacijos sampratos yra tas, kad interpretacinėje (taip pat ir kritinėje) komunikacijos sampratoje nėra atskirai išskiriami pranešimų siuntėjai ir gavėjai. Komunikacija *neo-durkheimiškoje* (Soderlund 2006: 102–103) Carey'o teorijoje suvokiama kaip bendrumą, tam tikros bendruomenės egzistavimą palaikantis ritualas. Šis bendrumas kuriamas naudojant bendras grupės nariams prasmes. Individai čia suvokiami ne kaip pranešimų siuntėjai ir priėmėjai, bet kaip tam tikrų komunikacinių bendruomenių dalys, o pati komunikacija – bendruomenės konstituojančioji jėga (Mumby 1997: 7). Tad svarbiausias komunikacijos veikėjas ir yra komunikuojančioji bendruomenė. Tokios bendruomenės nariu tampama per bendrą supratimą, kur suprasti reiškia ne suprasti siuntėją, bet suprasti save ir savo santykį su tuo, kas yra pasakyta (Radford 2005: 173).

Pabrėžiant bendruomenišką komunikacijos pobūdį, aiškėja dar vienas itin svarbus skirtumas nuo realistinės komunikacijos sampratos: interpretacinės krypties tikslas – deindividualizuoti prasmę. Interpretacinės sampratos šalininkai siekia sukurti komunikacijos teoriją be nuorodų į individualią sąmonę (Radford 2005: 135), kurioje komunikacijos šaltinis būtų ne subjektas siuntėjas, bet intersubjektyvus „siuntėjas/gavėjas“. Tokia idėja pirmiausia remiasi aptartąja nuostata, jog interpretacinėje komunikacijos sampratoje pagrindinis vaidmuo tenka ne individams, bet komunikacinei bendruomenei.

Dalyvavimas bendrose prasmėse leidžia susikalbėti, juk pažodinės išsakytosios prasmės problema iškyla tik sutrikus supratimui (Gadamer 1999a: 182). Vadinasi, iki tol komunikacijoje dalyvaujantieji subjektai dalyvauja bendroje prasmų sistemoje, kurioje bendrosios prasmės laikomos savaime suprantamomis ir, tik šiai sistemai sutrikus, iškyla susikalbėjimo ir prasmės problema. Komunikacinės bendruomenės nariams ne

„žodžiai žymi daiktus, bet veikiau daiktai – žodžius. Kalba, komunikacija eina pirma ir kuria pasaulio vaizdą“ (Carey 2009: 20). Suvokta, remiantis ritualiniu modeliu, komunikacija yra ne informacijos perdavimo, bet bendrosios pasaulio sampratos kūrimo procesas (Carey 2009: 17).

Jei komunikacija – supratimas, dalyvaujant bendrose prasmėse, tai pagrindiniu jo kanalu ir terpe faktiškai tampa tai, kas transmisinėje sampratoje laikoma komunikaciją iškreipiančiais triukšmais (istorija ir tradicija, įskaitant ir kiekvienam individui skirtingas asmenines istorijas, išankstinės nuostatos, turimos prasmės struktūros ir pan.), trukdančiais pasiekti adekvatų perteikiamojo pranešimo supratimą. Interpretacinių komunikacijos mokslų atstovams, priešingai, norėdama paveikti adresatą, komunikacija turi atliepti šias išankstines struktūras (Langsdorf 2007: 52).

Kitaip tariant, kadangi prasmės laikomos pamatinėmis sudedamosiomis kultūros dalimis, interpretacinėje sampratoje tvirtinama, jog pranešimai ir jų prasmės nėra priklausomi nuo konkrečių individų, komunikacijos dalyvių, bet yra duoti kultūros (McQuail 1994: 51). Komunikacijos procesus formuoja įsitikinimai, suformuoti bendruomenės istorijos ir jos kultūros sudedamųjų dalių (Langsdorf 2007: 52).

Priėmus ritualinę komunikacijos sampratą, komunikacijos tyrimai virsta ne išskirtinai komunikacinių procesų, bet platesnio masto kultūros tyrimais, apimančiais daug didesnę problematikos lauką nei transmisiniu modeliu paremti komunikacijos efektyvumo auditorijos atžvilgiu tyrimai (Carey 2009: 34).

Interpretacinėje komunikacijos sampratoje sėkminga komunikacija sukuria judėjimą hermeneutiniu ratu. Viena vertus, komunikacija yra kuriama ne informacijos perteikimo iš siuntėjo gavėjui, iš vieno individo kitam, o visos komunikacinės bendruomenės interakcijos⁴, antra vertus, būtent komunikacijos metu ši bendruomenė ir yra kuriama (Pilotta,

⁴ Komunikacija kuria ne tik visą komunikacinę bendruomenę kaip visumą, bet ir atskirus ją sudarančius individus, kurie, remdamiesi komunikacija, struktū-

Mickunas 1990: 48). Bendraudami individai sukuria kontekstą, kuris struktūroja būdus, kuriais individai kalba ir dalyvauja interakcijoje (Radford 2005: 161). Faktiškai kalba (*logos*), kaip komunikacijos kanalas sukuria pasaulį, įtvirtina kontekstą, o kartu ir pačius komunikacijos dalyvius (Pilotta, Mickunas 1990: 57, 59, 71).

Komunikacijos kuriamos bendruomenės nebūtinai yra nedidelės, lokalinės, paremtos tiesiogine komunikacija. Komunikacija gali kurti visuomenės tikrąją to žodžio prasmę. Pavyzdžiui, JAV, nors Carey'is ir kiek atsargus deterministinių tokio teiginio implikacijų atžvilgiu, jos buvo sukurtos dėl raštingumo, naudojant pigų popierių, dėl greito ir nebrangaus transportavimo ir mechaninio žodžių reprodukuojimo (spaudos), konkrečiai gebėjimu perduoti pačią kultūrą dideliais erdvės ir laiko atstumais (Carey 2009: 2). „Komunikacija yra socialinių praktikų visuma, į kurią įeina sąvokos, išraiškos formos ir socialiniai santykiai. Šios praktikos sukuria tikrovę (ar priešingai, ją neigia, transformuoja ar tiesiog šlovina (*celebrate*)). Komunikacija natūralizuoja dirbtines formas, kurias įgauna žmogiški santykiai, atskirdama jose technikas (*technique*) nuo sąvokų.“ (Carey 2009: 65).

Ar interpretacinė komunikacijos tyrimų perspektyva yra disciplininė?

Požiūris į komunikacijos mokslus kaip į atskirą socialinių mokslų discipliną kol kas akivaizdžiai vyrauja požiūrio, laikančio komunikacijos ir informacijos tyrimus metamokslu, atžvilgiu, mat pastaroji pozicija Vakarų akademiniame erdvėje daugiau sietina su bibliotekininkystės ir informacijos mokslais, o diskusijose dėl komunikacijos mokslų tapatybės retai dalyvauja.

Komunikacijos mokslų buvimą socialinių mokslų srityje akcentuojančių interpretacinių komunikacijos mokslų atstovų manymu, jų prieiga teikia pakankamą intelektualinį

pagrindą savarankiškų komunikacijos mokslų tapatybei, tačiau optimizmas, jog interpretacinis komunikacijos modelis ir iš jo išplaukianti komunikacijos samprata bus pakankami disciplinai pagrįsti, susiduria su keletu keblumų.

Viena vertus, laikant komunikacijos mokslus išskirtinai interpretacinių socialinių mokslų šaka, neleistinai ignoruojamas klasikinės bihevioristinės komunikacijos tyrimų tradicijos indėlis į šiandienos komunikacijos mokslus, o jos atstovai, kurių vis dar yra nemažai, tarsi atsiduria už šių mokslų ribų.

Antra vertus, būdami interpretacinio posūkio socialiniuose moksluose išraiška, interpretaciniai komunikacijos mokslai kažin ar gali pretenduoti į autonomiškumą. Keblumas tas, kad bendruomenė ir komunikacija atsiduria ir kai kurių kitų socialinių mokslų (ypač sociologijos ir antropologijos) atstovų dėmesio centre. Nemažą dėmesį komunikacijai skiria ir naujųjų postdisciplininių studijų (medijų, lyčių ir pan.) atstovai. Galbūt dėmesys komunikacijai laikytinas ne išskirtinai disciplininiu dalyku, o bendresne tendencija, permažtančia klasikines socialinių mokslų temas iš naujos perspektyvos? Vargu ar į šiuos klausimus galima vienareikšmiškai atsakyti, tačiau jie neabejotinai teikia perspektyvas tolesniems komunikacijos ir apskritai socialinių mokslų teoriniams ir metodologiniams tyrimams.

Literatūra

- Augustinaitis, A. 1994. Informacinė mokslo integracija, *Informacijos mokslai* 2(1): 9–21.
- Augustinaitis, A. 1995. Bibliotekininkystės bendroji teorija, iš Raguotienė, G. (sud.). *Teoriniai bibliotekininkystės pagrindai*. Vilnius: Stepono leidykla, 28–80.
- Augustinaitis, A. 1997. Komunikacijos ir informacijos mokslai – teorinės integracijos prielaidos, iš *Filosofija: mokslo darbų rinkinys*. Kaunas: Technologija, 80–90.

- Augustinaitis, A. 1998. Informacinės visuomenės mokslo bruožai, *Sociologija, Mintis ir veiksmai* 2: 95–108.
- Augustinaitis, A. 1999. Šiandien kaip transformaciškumas, *Sociologija, Mintis ir veiksmai* 6: 28–43.
- Bachmann-Medick, D. 2006. *Cultural Turns: Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt's Enzyklopädie.
- Carey, J. W. 2009. *Communication as Culture: Essays on Media and Society*. Revised Edition. New York and London: Routledge.
- Craig, R. T. 1999. Communication Theory as a Field, *Communication Theory* 9(2): 119–161.
- Gadamer, H.-G. 1999a. Tekstas ir interpretacija, iš H.-G. Gadamer. *Istorija, menas, kalba* (sudarė ir vertė A. Sverdiolas). Vilnius: Baltos Lankos, 171–198.
- Gadamer, H.-G. 1999b. Istoriskumas, iš H.-G. Gadamer. *Istorija, menas, kalba* (sudarė ir vertė A. Sverdiolas), Vilnius: Baltos Lankos, 210–222.
- Gadamer, H.-G. 2006. Hermeneutinė klausimo pirmenybė (ištrauka iš „Tiesos ir metodo“). Vertė M. Gutas, *Baltos Lankos* 23: 188–197.
- Geertz, C. 2005a. Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link, vertė A. Danielius, iš C. Geertz. *Kultūrų interpretavimas* (sud. A. Sverdiolas). Vilnius: Baltos Lankos, 3–33.
- Geertz, C. 2005b. Sumišę žanrai: socialinės minties pokyčiai, vertė E. Platelis, iš C. Geertz. *Kultūrų interpretavimas* (sud. A. Sverdiolas). Vilnius: Baltos Lankos, 52–70.
- Giddens, A. 1989. The Orthodox Consensus and the Emerging Synthesis, in B. Dervin; L. Grossberg; B. J. O'Keefe; E. Wartella (Eds.). *Rethinking Communication*. Vol. 1. *Paradigm Issues*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications, 53–65.
- Gitlin, T. 1978. Media Sociology: The Dominant Paradigm, *Theory and Society* 6(2): 205–253. <http://dx.doi.org/10.1007/BF01681751>
- Glosienė, A. 2004. Komunikacijos ir informacijos mokslai, iš G. Viliūnas (sud.). *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos*. Vilnius: LII leidykla.
- Hay, J. 2006. Between Cultural Materialism and Spatial Materialism: James Carey's Writing About Communication, in J. Packer; C. Robertson (Eds.). *Thinking with James Carey: Essays on Communications, Transportation, History*. New York: Peter Lang Publishing, Inc., 29–56.
- Hall, S. 1989. Ideology and Communication Theory, in B. Dervin; L. Grossberg; B. J. O'Keefe; E. Wartella (Eds.). *Rethinking Communication*. Vol. 1. *Paradigm Issues*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications, 40–52.
- Krippendorff, K. 1989. On the Ethics of Constructing Communication, in B. Dervin; L. Grossberg; B. J. O'Keefe; E. Wartella (Eds.). *Rethinking Communication*. Vol. 1. *Paradigm Issues*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications, 66–96.
- Krippendorff, K. 1994. Der verschwundene Bote. Metaphern und Modelle der Kommunikation, in K. Merten; S. J. Schmidt; S. Weischenberg (Hrsg.). *Die Wirklichkeit der Medien*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 79–113.
- Langsdorf, L. 2007. Calicles Parlor: Revisiting the *Gorgias* after Dwelling with Gadamer, in P. Arneson (Ed.). *Perspectives on Philosophy of Communication*, West Lafayette: Purdue University Press, 47–59.
- Lovink, G. 2009. Vokiečių medijų teorijos vieta, vertė K. Kirtiklis, iš V. Michelkevičius (sud.). *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*. Vilnius: MENE, 213–229.
- McQuail, D. 1994. *Mass Communication Theory: An Introduction*. Third Edition. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Mumby, D. K. 1997. Modernism, Postmodernism, and Communication Studies: A Rereading of an Ongoing Debate, *Communication Theory* 7(1): 1–28. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2885.1997.tb00140.x>
- Peters, J. D. 1986. Institutional Sources of Intellectual Poverty in Communication Research, *Communication Research* 13(4): 527–559. <http://dx.doi.org/10.1177/009365086013004002>
- Peters, J. D. 1990. Rhetoric's Revival, Positivism's Persistence: Social Science, Clear Communication, and the Public Space, *Sociological Theory* 8(2): 224–231. <http://dx.doi.org/10.2307/202207>

Pilotta, J. J.; Mickunas, A. 1990. *Science of Communication: Its Phenomenological Foundation*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Radford, G. P. 2005. *On Philosophy of Communication*. Belmont, CA: Thompson Wadsworth.

Rosengren, K. E. 1989. Paradigms Lost and Regained, in B. Dervin; L. Grossberg; B. J. O'Keefe; E. Wartella (Eds.). *Rethinking Communication*. Vol. 1. *Paradigm Issues*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications, 21–39.

Shannon, C. E. 1948. A Mathematical Theory of Communication, *The Bell System Technical Journal* 27: 379–423, 623–656.

Soderlund, G. 2006. Communication Scholarship as Ritual: An Examination of James Carey's Cultural Model of Communication, in J. Packer; C. Robertson (Eds.). *Thinking with James Carey: Essays on Communications, Transportation, History*. New York: Peter Lang Publishing, Inc., 101–116.

Valantiejus, A. 2004. *Kritinis sociologijos diskursas: tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius: VU leidykla.

STATUS OF COMMUNICATION PERSPECTIVE IN SOCIAL SCIENCES

Kęstutis Kirtiklis

The article raises the question whether communication and information sciences should be considered a part of social sciences. Two answers to this question are analyzed. First answer claims that the problems of communication and information exceed the boundaries of a particular research discipline, therefore the science that deals with this subject should be considered a metascience that is examining and structuring general human knowledge. The second, however the more popular answer, argues that communication sciences are a part of social sciences, based on the interpretive approach to social reality. The article aims at reconstructing theoretical, philosophical and methodological premises of this position.

Keywords: philosophy of social sciences, metatheory in social sciences, interpretive approach in social sciences, metatheory of communication.

Įteikta 2012-01-09; priimta 2012-02-13